

Okrągły stół i zmiany w postawie SB wobec „Solidarności”. Uwagi na marginesie publikacji *Służba Bezpieczeństwa wobec przemian politycznych w latach 1988–1990. Region łódzki*

Obchodzona w 2009 r. dwudziesta rocznica okrągłego stołu i czerwcowych wyborów do „parlamentu kontraktowego” zaowocowała różnego rodzaju inicjatywami naukowymi, podejmowanymi także pod patronatem Instytutu Pamięi Narodowej. Do ważniejszych można z pewnością zaliczyć wydanie obszernego wyboru dokumentów z zasobów Oddziałowego Biura Udostępniania i Archiwizacji Dokumentów w Łodzi, obrazującego rolę Służby Bezpieczeństwa w przemianach politycznych z lat 1988–1990¹. Wyboru i opracowania źródeł dokonał dr Sebastian Pilarski, pracownik OBUiAD IPN w Łodzi, który także opatrzył publikację obszernym wstępem historycznym.

Zebrane w tomie dokumenty dość szczegółowo ilustrują początki transformacji ustrojowej na ziemi łódzkiej w szerszym kontekście ogólnopolskim. Samoistną wartość informacyjną ma część wstępna publikacji, przedstawiająca historię społeczno-polityczną kraju i regionu łódzkiego od 1986 r. (początek odbudowy jawnie funkcjonujących struktur „Solidarności”) aż po likwidację SB i powołanie Urzędu Ochrony Państwa w 1990 r.

Niewątpliwą wartością naukową publikacji umniejszają błędy, jakich nie ustrzeżono się w bardzo interesującej skądinąd części wstępnej. Błędy te wynikły być może z powierzchownej analizy wykorzystanego materiału źródłowego i dają się zauważyć przy równoległej lekturze wstępu oraz części źródłowej.

W części wstępnej trafnie scharakteryzowano sposób reagowania aparatu władzy, a w szczególności Służby Bezpieczeństwa, na żywiołowe odradzanie się struktur związkowych NSZZ „Solidarność” na przełomie lat 1988 i 1989: „Odpowiedzią SB były działania w ramach spraw operacyjnego rozpracowania zakładanych na poszczególne struktury zakładowe. Schemat działania był w każdym przypadku jednakowy – składanie przez dyrekcję zawiadomień do prokuratury i rezygnacja z podjęcia czynności procesowych ze względu na zgromadzenie zbyt małej ilości materiałów obciążających”². Autor wstępu nie dostrzegł jednak późniejszych zmian w sposobie działania SB, związanych z podjęciem rozmów przy okrągłym stole. Przechodząc do wydarzeń z drugiej połowy 1989 r., tak pisze o stopniowym zamykaniu spraw operacyjnych, wszczętych w odpowiedzi na organizowanie się struktur zakładowych „Solidarności”: „Latem

¹ *Służba Bezpieczeństwa wobec przemian politycznych w latach 1988–1990. Region łódzki*, wstęp, wybór i oprac. S. Pilarski, Warszawa – Łódź 2009.

² *Ibidem*, s. XXXVIII.

1989 r. analizowano materiały zgromadzone w sprawach operacyjnego rozpracowania prowadzonych przeciwko strukturom NSZZ »Solidarność«. We wnioskach o zakończeniu SOR znajdował się najczęściej zapis o niestwierdzeniu »wrogiej politycznie lub destrukcyjnej działalności«. Podstawą prawną była decyzja dyrektora Departamentu V MSW gen. bryg. Józefa Sasina z 11 lipca 1989 r. o zakończeniu inwigilacji środowisk solidarnościowych³. W rzeczywistości informacje te należałoby odnieść głównie do innego rodzaju spraw – zakładanych przez SB od lutego 1989 r.

W lutym 1989 r. – w oczywistym związku z rozmowami przy okrągłym stole – SB zmieniła częściowo stosunek do „Solidarności”, odstępując od zakładania spraw operacyjnego rozpracowania w odpowiedzi na nowe inicjatywy związkowe w zakładach pracy. Zamiast tego zaczęto w podobnych przypadkach zakładać sprawy operacyjnego sprawdzenia, dotyczące poszczególnych komitetów organizacyjnych NSZZ „Solidarność”. Oprócz tego w dalszym ciągu zakładano kwestionariusze ewidencyjne lub teczki osób zastrzeżonych (zabezpieczonych) w celu operacyjnego kontrolowania (inwigilacji) poszczególnych działaczy związkowych. Sytuacja taka utrzymywała się do czasu wspomnianej decyzji gen. Sasina z 11 lipca 1989 r. Konsekwencją owej decyzji było stopniowe zamykanie nie tylko różnego rodzaju spraw operacyjnego rozpracowania, założonych w stosunku do działaczy „Solidarności” przed lutym 1989 r., ale także – i przede wszystkim – licznych spraw operacyjnego sprawdzenia, zakładanych od lutego 1989 r. w odpowiedzi na postępującą odbudowę jawnie funkcjonujących struktur NSZZ „Solidarność”. Od lipca 1989 r. zamykano stopniowo również kwestionariusze ewidencyjne i teczki osób zastrzeżonych (zabezpieczonych) założone w odniesieniu do działaczy „Solidarności”.

Przeoczenie ewolucji postaw SB wobec „Solidarności” w okresie od lutego do lipca 1989 r. zaciemnia przedstawiony we wstępie obraz początków transformacji ustrojowej w Polsce – ze szczególnym uwzględnieniem roli odegranej przez okrągły stół. Autor wstępu pomieszał różne rodzaje prowadzonych przez SB spraw operacyjnych, nie dostrzegając istotnej różnicy między operacyjnym sprawdzeniem i rozpracowaniem.

Ostatni z przytoczonych powyżej fragmentów wstępu, mówiący jedynie o zamykaniu spraw operacyjnego rozpracowania, jest opatrzony przypisem 201, odsyłającym do dokumentów nr 176 i 181. Tymczasem dokument nr 181 mówi o zamknięciu sprawy operacyjnego sprawdzenia o kryptonimie „Bumerang”, założonej na początku marca 1989 r. w związku z reaktywowaniem struktur NSZZ „Solidarność” w środowisku Politechniki Łódzkiej⁴. Treść owego dokumentu w oczywisty sposób koliduje zatem z uproszczoną i nieścisłą informacją w części wstępnej.

³ *Ibidem*, s. LV.

⁴ *Meldunek o zakończeniu sprawy nr 320, SOS krypt[onim] „Bumerang”, [nr rejestracyjny] Ld 58 352, identyfikikator nr 5166/89 [w:] Służba Bezpieczeństwa wobec przemian politycznych...*, s. 418–420.

Rezygnacja z zakładania spraw operacyjnego rozpracowania na rzecz spraw operacyjnego sprawdzenia oznaczała, że „Solidarność” przestała być w praktyce dla SB nielegalną organizacją, której działalność mogłaby podlegać ściganiu. Nowym zadaniem SB stało się operacyjne kontrolowanie nowo powstających struktur związkowych pod kątem sprawdzenia, czy ich działalność nie wykracza poza dopuszczalne granice. Przykładem na to może być sprawa operacyjnego sprawdzenia o kryptonimie „Kucharz”, założona w połowie lutego 1989 r. w odpowiedzi na utworzenie Zakładowej Komisji Relegalizacji NSZZ „Solidarność” w Zakładach Chemicznych „Blachownia” w Kędzierzynie-Koźlu w województwie opolskim (SB działała według analogicznych zasad w całym kraju, w związku z czym można posiłkować się tutaj przykładami nie tylko z ziemi łódzkiej). Zgodnie z wnioskiem o założenie tej sprawy cele prowadzenia SOS o kryptonimie „Kucharz” przedstawiały się następująco: „rozpoznanie i ustalenie osób działających w ZKR NSZZ »Solidarność«, zamiarów i planów ich działania oraz niedopuszczenie do powstania oficjalnej siedziby i rozwoju negatywnych zjawisk, np. strajków i wywoływania niepokojów społecznych. Ponadto stała kontrola operacyjna zgodności ich działania z obowiązującymi aktualnie przepisami prawnymi”⁵. Sprawa operacyjnego sprawdzenia o kryptonimie „Konkurencja”, założona w końcu lutego 1989 r. w związku z utworzeniem komisji organizacyjnej NSZZ „Solidarność” przy Fabryce Maszyn i Urządzeń „Famak” w Kluczborku w województwie opolskim, miała na celu „rozpoznawanie procesu organizowania związku »S« i uzyskanie odpowiedzi na pytanie, czy ze strony tej struktury jest zagrożenie prowadzenia wrogiej, negatywnej działalności o charakterze politycznym w obiekcie”⁶.

Pod tym względem w okresie okrągłego stołu sytuacja „Solidarności” zaczęła pozytywnie wyróżniać się na tle tego, jak nadal traktowano opozycję polityczną, a także Niezależne Zrzeszenie Studentów, na którego ponowną legalizację władze komunistyczne długo nie chciały wyrazić zgody. Jeszcze jesienią 1989 r. i w pierwszych tygodniach następnego roku prowadzono szereg spraw operacyjnego rozpracowania założonych z myślą o zwalczaniu działalności poszczególnych środowisk i formacji opozycyjnych. Ilustrację tego stanowi szereg dokumentów zaprezentowanych w omawianej publikacji. Mówią o tym także informacje w części wstępnej tomu, odnoszące się m.in. do działań SB wobec NZS, KPN i Federacji Młodzieży Walczącej.

Zatarcie różnicowania postaw i metod działania SB wobec „Solidarności” oraz innych formacji i środowisk w różnych okresach jest istotnym mankamentem wstępno-analitycznej części tomu. W tym kontekście do poważnych braków publikacji można zaliczyć również ograniczoną reprezentatywność wyboru dokumentów, w którym zabrakło choćby pojedynczych wniosków o założenie sprawy operacyjnego sprawdzenia

⁵ Archiwum IPN Oddział we Wrocławiu [dalej: AIPN Wr], 065/1435, Wniosek [z 13 II 1989 r.] o wszczęcie sprawy operacyjnego sprawdzenia krypt. „Kucharz”.

⁶ AIPN Wr, 065/1444, Wniosek [z 28 II 1989 r.] o wszczęcie sprawy operacyjnego sprawdzenia krypt. „Konkurencja”.

– dla zilustrowania celów prowadzenia tego typu spraw w odniesieniu do powstających w 1989 r. struktur „Solidarności”. Przy bardzo dużej liczbie takich spraw można by z łatwością znaleźć niejedną ciekawą i pouczającą przykład.

Do usterek mniejszej rangi, wiążących się zresztą po części z omówionym powyżej błędnym widzeniem pewnych kwestii, można zaliczyć oczywiście błędy w treści niektórych przypisów w części wstępnej, odsyłających do prezentowanych w tomie dokumentów. Przykładem może być wspomniany przypis 201. To samo można powiedzieć o przypisie 81, odsyłającym do dokumentów nr 65 i 81. Przypisem tym opatrzone informacje na temat tego, jak aparat władzy – ze szczególnym uwzględnieniem SB – reagował na odbudowę zakładowych struktur „Solidarności” na przełomie lat 1988 i 1989. Chodzi o zakładanie w takich przypadkach spraw operacyjnego rozpracowania. Tymczasem dokument nr 65 z lutego 1989 r., mówiący o reaktywowaniu „Solidarności” na Uniwersytecie Łódzkim, pochodzi z akt sprawy obiektowej o kryptonimie „Alma” i bynajmniej nie jest reprezentatywny dla zilustrowania działań represyjnych z przełomu lat 1988 i 1989⁷. Bardziej stosowny w tym miejscu byłby wniosek o założenie sprawy operacyjnego rozpracowania w związku z reaktywowaniem „Solidarności” w zakładzie pracy (również w tym zakresie istnieje zapewne dość szeroki wybór). Z dokumentem nr 71 jest jeszcze gorzej, bo w ogóle nie odnosi się do „Solidarności”, lecz do spraw operacyjnego rozpracowania prowadzonych przez Wojewódzki Urząd Spraw Wewnętrznych w Łodzi wobec Organizacji Młodzieżowej KPN oraz Federacji Młodzieży Walczącej⁸. Przepuszczalnie w przypisie miał być wymieniony dokument nr 72, dotyczący niektórych spraw operacyjnego rozpracowania prowadzonych w związku z reaktywacją struktur NSZZ „Solidarność”⁹. W przypisie 246, odnoszącym się do sprawy niszczenia akt przez SB na przełomie lat 1989 i 1990, błędnie wymieniono dokument nr 255¹⁰ zamiast właściwego merytorycznie dokumentu nr 254¹¹.

Omawianą książkę można potraktować jako próbę przetarcia szlaku dla innych wydawnictw o charakterze źródłowym poświęconych początkom transformacji ustrojowej w Polsce. Okoliczność ta może po części usprawiedliwić popełnione błędy, zapewne trudne do uniknięcia w przypadku wydawnictw o pionierskim charakterze. Ważne, by podobnych błędów nie powielano w kolejnych publikacjach tego typu.

⁷ *Meldunek sygnałny nr 59, SO krypt[onim] „Alma”, [numer rejestracyjny] Ld 19 268, ident[yfikator] nr 5294/85 [w:] Służba Bezpieczeństwa wobec przemian politycznych..., s. 175–176.*

⁸ *[Meldunek z 28 lutego 1989 r. dla naczelnika Wydziału III Departamentu III Ministerstwa Spraw Wewnętrznych w Warszawie] [w:] ibidem, s. 188–190.*

⁹ *Notatka z analizy spraw operacyjnego rozpracowania krypt[onim] „Organizacja”, „Baza”, „Paulina” [w:] ibidem, s. 191–192.*

¹⁰ *[Zalecenia zastępcy szefa Wojewódzkiego Urzędu Spraw Wewnętrznych ds. SB w Piotrkowie Trybunalskim z 2 lutego 1990 r.] [w:] ibidem, s. 569.*

¹¹ *[Meldunek szefa Wojewódzkiego Urzędu Spraw Wewnętrznych w Piotrkowie Trybunalskim z 2 lutego 1990 r.] [w:] ibidem, s. 568.*